

HİTİT KRALININ SARAY MUHAFIZLARI: LÚ^{MEŞ}MEŞEDİ

Burcu Esra ERAVCI*

Özet

Hititler, M.Ö II. binde Anadolu'da ilk merkezi devleti kurmuşlardır. Hattuša merkezli kurulan bu devlet daha sonra sınırlarını ve etki alanını Kuzey Suriye'ye kadar genişletmiştir. Bu genişleme ile birlikte ülkenin sınırlarının büyümesine bağlı olarak kralların uyguladıkları idari, siyasi stratejiler de ona göre şekil almıştır. Bu sistem içerisinde kral, diğer toplumlarda olduğu gibi tanrı olarak görülme de öldükten sonra bu mertebeye ulaşmaktadır. Aynı zamanda o, ülkenin devamlılığı, refahı ve güvenliği için son derece önemlidir çünkü kral, tanrının yeryüzündeki temsilcisidir ve tanrıları memnun etme görevi krala aittir. Şayet kralın temizliğine dikkat edilmez, tanrılar için yapılması gereken ayinler düzenli olarak yerine getirilmezse ülkenin felakete sürükleneceğine inanılırdı. Bu nedenle kralın halkı ile temastan uzak bir yaşantı sürmesi gerekmektedir. Bu bağlamda makalenin konusunu da Hitit sarayı, kral ve ailesinin durumu ile kralın bu tecrit edilmiş yaşantısında ona eşlik eden saray muhafızları yani MEŞEDİ'ler oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hitit, Saray, Muhafız, Tanrı, Meşedi, Tawananna.

The Palace Guards of the Hittite King: Lú^{Meš}Mešedi

Abstract

Hittites established the first central state in Anatolia in 2000 BC. This state which centered on Hattuša has later expanded its borders and influence to Northern Syria. With this territorial expansion, administrative and political strategies applied by the kings has been reformed. Within this system, though the king is not regarded as a god as it is in other societies, he gets the title after his death. Meanwhile the king is of utmost importance for the continuity, prosperity and security of the country as he is the representative of the god on earth and in charge of the satisfaction of the gods. It is believed that the country will be ridden for a fall if the king is not taken care well in terms of sanitation and also the rites for the gods is not carried out regularly. That's why, the king must avoid close contact with his people. In this context, the issue of the article is about the Hittite palace, the king and his family, and the guardians of the king, Mešedis, who accompanied him in this isolated life.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, bee.era84@gmail.com

Keywords: Hittite, Palace, Guardian, God, Meşedi, Tawananna.

Giriş

Hitit Devleti'nde kral, hem maddi hem de manevi olarak korunmak zorundadır. Çünkü kralın her türlü tehlikeden korunması, ülkenin geleceğinin garantisi olarak kabul edilmektedir. Hitit çivi yazılı belgeler incelendiği zaman bu amaca yönelik pek çok bilgi bulunmuştur. Bu belgelerden saray görevlilerine yönelik direktifler, kralın manevi temizliğinin nasıl olduğuna işaret etmektedir. Bunlar ayakkabıcılar, dericiler, suçular gibi krala yakın hizmette bulunan kişilerdi. Kralın, fiziki olarak güvenliğini sağlamak da en az manevi kirlilikten korumak kadar önemlidir. Kral, ailesi ile birlikte Hattuşa'da oldukça korunaklı bir sarayda yaşamaktadır. Kral ve ailesinin dışında sarayda çalışan büyük bir kitle vardı. Bunlardan Meşedi'ler yani saray muhafızları krala en yakın olanlardı. Kralın korunması demek aslında devletin korunması demektir. Bunun için de ilk olarak sarayın korunaklı bir yerde ve halktan uzak olması, Meşedi'lerin de krala yakın bulunması gerekmektedir.

Bu çalışmada, Hititler öncesi dönemde Anadolu'da bulunan bazı saraylar hakkında kısa bir incelemeden sonra, Hititler dönemi saray kavramı hakkında bir değerlendirme yapılacaktır. Hitit sarayı, saraydaki kraliyet ailesinin durumu, kralın tanrının temsilcisi olması ve yaşadığı tecrit edilmiş hayat, en önemlisi de bu hayat içerisinde yakın korumalığını yapan saray muhafızlarının görevleri çalışmada üzerinde durulan diğer konulardır.

1.Hitit Dönemi Öncesi ve Hitit Devleti'nde Saray Kavramı

Hititler, Anadolu'ya gelmeden önce bu topraklarda bir saray hayatı vardı. Anadolu'da birçok beylik bulunmakta ve bu beylikler de *ēkallum* adı verilen saraylarda ikamet eden *rubā'um (kral)* veya *rubā'tum (kraliçe)*ler tarafından yönetilmektedir. Bu döneme ait sarayların varlığını bize en iyi kanıtlayan ise Kaniş'de yapılan kazılarda elde edilen ve üzerinde "*É.GAL A-ni-it-ta ru-ba-im*" yani "**Kral Anitta'nın Sarayı**" yazılı olan ve Kuşşara Kralı Pithana'nın oğlu Anitta'ya ait olan bronz hançer/mızrak ucudur. Kaniş'in dışında Hitit öncesi döneme ait olan daha birçok saray mevcuttu. Acemhöyük'te bulunan Sarıkaya ve Hatipler Sarayı ile Karahöyük'te ortaya çıkarılan saray buna örnektir. İdari bölümler, birçok malzemenin konulduğu depolar ve odalardan oluşan bu saraylarda kral ve ailesi yaşamaktadır. Aynı zamanda bu dönemde Hititlerde olduğu gibi kültürel, ekonomik ve yönetim açısından birçok fonksiyona sahip

olan saraylar da, kralın hizmetinde bulunan görevliler de bulunmaktadır.¹

Hititler döneminde saray sistemi devam etmiştir.² Hitit yönetim merkezi, Hattuša'da bulunan ve **"Kralın Evi"** olarak adlandırılan saraydır.³ Yalnız burada Hititçe metinlerde ifade edilen **"É.GAL"** ve **"É.LUGAL"** arasındaki ayrımı yapmak gerekmektedir. **É.GAL** terimi, Akadça **"ekallum, ekallam ve ekallim"** kelimeleri ile birlikte sarayı, bir bina ve kurum olarak ifade etmektedir. **É.LUGAL** ise esas itibarıyla **"Kralın Malikânesi"** anlamına gelse de saray yani bir kurum anlamında olmamakla birlikte kraliyet ailesinin yaşadığı **"Kralın Mülkü", "Kraliyet Malikânesi"** olarak kullanılmaktadır. Buna örnek olarak tabletlerde, ganimetlerin bir kısmını halkın aldığı diğer kısmını da kralın, **É.IA** yani mülküm diye tabir ettiği **É.LUGAL**'a götürdüğü yazmaktadır. Yani **É.GAL** ifadesi bir kurum-saray, **É.LUGAL** ise krala ait mal-mülk, kralın evi, ailesi ile birlikte yaşadığı mekân anlamında kullanılmaktadır.⁴ Bunun yanı sıra merkezdeki büyük sarayın dışında diğer kentlerde de saraylar vardır. Bu saraylar, kralın bazı kentleri ziyareti esnasında konakladığı yapılardır. Aynı zamanda bu saraylardan bölgedeki yöneticiler ve valilerde yararlanmaktaydı.⁵

2.Hitit Kralı ve Ailesinin Saraydaki Yaşamı

Hititlerde kral ve aile bireylerinin yaşadığı Hattuša'daki sarayı, halkın ikamet ettiği bölgeden sur ile ayıran kesin bir hat vardır. Bu hattın gerisinde sarayda yaşayanlar özellikle de kral, halktan neredeyse tamamen izole olmuş bir şekilde yaşamaktadır. Halk kralını sadece şenlik alayları olduğunda veya başkent dışındaki başka bir dini merkeze gitmek için saraydan çıktığında saray görevlilerinin, muhafızlarının arasından görebilmektedir. Kralın bu durumu muhtemelen askeri seferler esnasında da sürmekteydi. Sefer sırasında kralın çadırı askeri birliğin uzağında kurulmuş olmalıdır. Kralın kendini bu şekilde insanlardan uzak tutmasının aslında basit gibi görünen ama devletin geleceğini ilgilendiren bir nedeni vardı. Kral kirlilikten yani ona her türlü kirliliği bulaştıracak kişi ve nesnelere uzak durmalıydı. Çünkü o, tanrının yeryüzündeki temsilcisiydi.⁶ Kralın bu şekilde insanlardan uzak olmasının nedeni **"Kara Büyü"**ye maruz kalmamak içindi. Böyle bir durumda kralların

¹ Reyhan, 2017, s.133,134

² Reyhan, a.g.e. s.134

³ Alp, 2011, s.147

⁴Güterbock, 1974, s.75

⁵ Seeher, 2013, s.320

⁶ Bryce, 2003, s.30 (A)

ülkesini ve insanlarını koruyamayacağına inanılırdı. Kralın etrafında olup ona hizmet edenler çok dikkatli seçilirlerdi. **"Hitit Kralları İçin Temizlik Kuralları"**nın yazılı olduğu bir metinde⁷ krala hizmet edenlerin belirtilen uyarılara dikkat etmemeleri neticesinde ölümle cezalandırıldıkları yazmaktadır;⁸

" [Eğer] birisi [bir kirli] lik yapmışsa (ve) birisi kralın ruhunu [kızdırır] sa ve siz (bu konuda) şöyle söylerseniz; "[Kral] bizi gör[mü]yor " (o zaman) sizi [kr]alın tanrıları çoktan görmüştür, ve onları sizin için bir kamış (sopa) hazırlayacaklardır ve sizi dağlara (kadar) kovalayacaklardır, bir..... ise sizin için hazırlayacaklar ve sizi kayalığa (kadar) kovalayacaklardır."

"Günün birinde kralın ruhu hiddetlendiği (?) zaman ve ben siz mutfak görevlilerini, hepinizi (yanıma) çağırırsam, o zaman ben sizi nehre teslim edeceğim ve kim (o zaman) temiz ise, o kralın hizmetkârı (olarak) (kalacaktır); fakat kim kirli ise onu ben, kral (hizmetkâr olarak) istemem. Ona karısı ve çocukları ile birlikte kötü bir ölüm (cezası) verilecektir."

"Fakat siz içeride kunduracı (olanlar), kralın kunduralarını yapanlar, siz sığır derisini (yalnız) aşçının evinden alınız, başkasını ise almayınız. Her kim fakat başkasını alırsa, fakat (daha) sonra bu ortaya çıkarsa, ona tüm zürriyeti ile birlikte kötü bir ölüm (cezası) verilecektir. Fakat siz içeridederi işçileri.... evinden,evinden ve yöneticinin evinden,olanlar, kralın bastığı savaş arabasını hazırlayan sizler, sadece aşçının evinden sığır (ve) keçi derisi alınız, başkasını almayınız. Fakat siz (yanlışlıkla) başkasını alırsanız, o zaman bunu ise krala söyleyiniz, o zaman bu sizin için suç (sayılmayacaktır); ben, kral ise onu bir yabancıya yollayacağım veya bir hizmetkâra vereceğim. Fakat siz saklarsanız (ve) sonradan (bu durum) ortaya çıkarsa, o zaman size karınız ve çocuklarınızla birlikte kötü bir ölüm (cezası) verilecektir"

"Fakat siz, içeride su taşıyıcısı (olanlar), su ile dikkatli olunuz ve suyu devamlı olarak bir süzgeçten geçiriniz. Zamanında ben kral Şanahuitta şehrinde, su teknesinde bir saç (teli) buldum; ve kralın ruhu hiddetlendi (?) ve ben su taşıyıcılara (şu sözlerle) kızdım ;"bu kirlenmiş (??). Arniliş şu şekilde cevap verdi; "Zulijaş öne çıkmıştı(?)" "Kral şöyle konuştu; "Zulijaş..... gitsin. Temiz ise, o zaman (sadece) temizlensin; Fakat temiz değil ise, o zaman o ölsün!" Böylece Zulijaş gitti, ve o k[irli]ydi. Ve Zulijaş Şureş [...] şehrinde koydular ve kral onu [...], ve o öldü."

⁷ "Hitit Kralları İçin Temizlik Kuralları" metni için; Friedrich 1928, s.46-58

⁸ Reyhan ve Cengiz, 2015, s.82

Başkent Hattuša'da bulunan kralın sarayı, etrafı sarp yamaçlar ile çevrilmiş olan bir düzlük üzerindeki Büyük kale'de yer almaktadır. Saray, etrafı sur ile çevrilmiş olan birtakım yapılardan oluşmakla birlikte sarayda sütunlu galeriler ile çevrili büyük avlularda bulunmaktadır. Bu avlular tören alanı olarak kullanılmakta ve avlular arası geçişler kapılar ile sağlanmaktaydı. Avluların etrafında ise o dönemdeki diğer Hitit yapılarında görüldüğü gibi düz damlı ve bir kısmının iki katlı olduğu anlaşılan yapılar yer almaktaydı. İç kısımlarının birbirinden farklı tasarlandığı bu yapılar değişik işlevlere sahipti. Bunlardan orta kısmında havuz bulunan yapı bir kült yapısıydı. Yine üst katında geniş bir kabul salonu bulunan diğer bir yapıda kazılarda ortaya çıkarılmıştır. Bu salona giriş ise, Orta Avlu'dan yapılmaktaydı ve bu avlu'dan da, Yukarı Avlu'ya geçiş sağlanmaktaydı. Anıtsal özelliklere sahip bu kalın duvarlı yapılar, muhtemelen kral ve ailesinin yaşamakta olduğu özel konutlarıydı. Kazılarda ortaya çıkarılan diğer bir yapıda 24 m uzunluğunda bir su havuzuna sahip olan ve Aşağı Avlu'dan güney surla geçiş sağlayan yapıdır. Burada figürlü betimler ve geometrik desenler içeren renkli duvar sıvalarına ait kalıntılar bulunmuştur. Saray kompleksinin doğu tarafında bulunan yapıların ise sadece temel kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Hititçe metinlerde geçen ve saray içinde bulunan mutfak, silah deposu, depo, ahır gibi yapıların burada olduğu sanılmaktadır. Saray muhafızları ve üst düzey memurların konutlarının da saray içerisinde olduğu bilinmekle birlikte⁹ Büyük kale eteklerinde yapılan kazılarda ortaya çıkarılan saraya ait kalıntılar, bu yapılar için yukarı düzlükte yer olmadığının göstergesidir.¹⁰

Peki, bu kadar korunaklı ve halktan tecrit edilmiş sarayda kimler, nasıl yaşamaktadır? Görevliler dışında esas itibarıyla kral, kraliçe, prens ve prensesler yani **"büyük aile, şalliš haššatar"** sarayda ikamet etmektedir. Bununla birlikte kraliyet ailesi üyelerinin dışında sarayda kraliyet ailesi ile bağı olanlarda yaşamaktaydı. Bu da zamanla saray içerisindeki nüfusun gittikçe artmasına neden olmuştur.¹¹

Sistemin en başında olan Hitit krallarının önemli bazı görevleri vardı. Bunlar, başkomutanlık, başrahiplik ve son olarak baş yargıçlık

⁹Hattuša'da yapılan kazılarda bir bölümü konut olarak kullanılan resmi nitelikli yapılarda ortaya çıkarılmıştır. Bunlardan biri Yukarı Şehrin batı kanadında ortaya çıkarılan yirmiden fazla odası olan ve 25-20 m ebatlarında olan yapıdır. MEŞEDİ'lerin komutanına ait olduğu sanılan bu yapı en üst konumda olan bir devlet memurunun evidir (Seeher 2013, s.316,317).

¹⁰ Seeher, 2013, s.318-320

¹¹ Reyhan, 2017, s.137,139

görevleridir. Hitit kralı başkomutanlık görevi çerçevesinde her sene devletin güvenliğini sağlamak ve aynı zamanda ekonomik nedenlerden dolayı ordunun başında sefere çıkmak zorundadır. Askeri görevlileri atamak, emir ve fermanlar çıkarmakta kralın görevleri arasındadır.¹²

Hititlerde, yeryüzünün sahibi olan tanrılar ülkenin idaresini krallara vermişlerdi ve krallarda tanrıların yeryüzündeki temsilcileriydi. Bundan dolayı da ülkeye egemen olan krallar, kanun koyma yetkisini tanrılardan almış olmalıydılar. Yani Hitit toplumunda hukuk dinsel idi. Bu bağlamda baş yargıç olarak kral, kral mahkemesinde kralın kararının gerek olduğu suçlarda, insan hayatı söz konusu olduğu zaman yani ölüm cezalarında hükmünü bildirirdi. Cinsel suçlar gibi bazı konularda da kral ölüm ya da başka cezalar verebilirdi. Bunun dışındaki küçük davalarda saraydaki yetkili bazı memurlar ve başkent dışındaki diğer kentlerde ise sınır bölgesi komutanı ya da yaşlılar kurulunun olduğu bir takım binalarda davalara bakılırdı.¹³

Hititler, tanrılar ihmal edilir ve kızdırılırsa ülkenin, hastalık, kıtlık, kuraklık, açlık gibi bir takım felaketler ile karşı karşıya kalacağına inanırlardı. Bunlardan kurtulmanın çaresi ise tanrılar için düzenlenen törenleri, bayramları, kurbanları eksiksiz bir şekilde yerine getirmektir.¹⁴Bu nedenle bir diğer görevi başrahiplik olan Kral, tanrılar adına belirli bir zaman içerisinde düzenlenmiş olan bayramları, ritüelleri yerine getirmelidir. Bir bayram kutlaması olacağı sırada seferde ise ordunun komutasını güvendiği bir kişiye devredip, Hattuša'ya dönmek zorundadır. Kral, yazın seferler, kışın da din işleri ile meşgul olmaktadır. O ve ailesi bazen farklı şehirlerde yapılacak olan bayram kutlamalarında bulunabilmek için hızlı hareket etmek zorunda kalırdı. Bundan dolayı bayramlardan birine "**Hız Bayramı**" adı verilmiştir.¹⁵

Krallar hâkimiyetlerini pekiştirmek adına bir takım unvanlar kullanmışlardı. İlk zamanlarda kullandıkları "**kral**" unvanıyla birlikte krallığın güçlenmesiyle "**Evrenin Kralı, Kahraman, Hatti Ülkesinin Kralı, İmparator, Tanrının Gözdesi, Güneşim**" gibi unvanları da kullanmışlardır.¹⁶

Din ve devlet işleri ile ilgili konularda aktif bir şekilde Hitit yönetiminde söz sahibi olan bir diğer kişi ise **Tawananna**'dır.

¹² Ünsal, 2013, s.15

¹³ Dinçol, 1990, s.86, 89, 91

¹⁴ Ünal, 1980, s.477,478 (A)

¹⁵ Reyhan, Cengiz 2015, s.83

¹⁶ Ünsal, 2013, s.16

Tawananna'lar kral olan eşleri öldükten sonra, yeni kralın eşi döneminde de bu unvanlarını taşımaktadırlar. Yani Kralın eşi olan kraliçe ancak Tawananna öldükten sonra bu unvanı kullanabilmektedir.¹⁷

Hitit kraliçeleri çağdaşları olan Mısır ve Mezopotamya kraliçelerinden farklı bir konuma sahiptir. Onlar, çağdaşları gibi sadece dini anlamda görevler üstlenmemiş kralın yanında ve onunla eşit seviyede yetkilere sahip olmuşlardır. Devlet yönetiminde aynı zamanda devletlerarası ilişkilerde söz sahibi olan kraliçeler sosyal, siyasal, ekonomik, dini her alanda sözü geçen krallığın bağımsız kadın karakterini temsil etmektedir.¹⁸ Bunun en önemli göstergesi bağımsızlığın işareti olan Tawananna unvanlı mühürleri kullanıyor olmalarıdır. Kraliçeler, iç ve dış siyasette etkin, davalarda karar verme yetkisi olan, arazi bağışlayan, baş rahibelik unvanının gerektirdiği tüm görevleri yerine getiren, prens ve prensesleri yetiştirip, onların ilerideki konumlarında belirleyici rol oynayan bir yetkiye sahiptiler. Belgelerde geçen "**Kraliçenin Sarayı**" ifadesi ise kral sarayından bağımsız olarak, kraliçenin oturduğu bir yapıyı işaret etmektedir. Bu saraylarda kraliçenin muhasebesini tutan özel personeli bulunmaktadır. Bu durum, kraliçenin bütçesinin kraldan ayrı olduğunu göstermektedir. Kraliçelerin, sahip olduğu yetkilerin ne olduğunu anlamak açısından oldukça fazla belge bırakan III. Hattuşili'nin eşi olan Puduhepa önemli bir örnektir. O, kraliçelere verilmiş olan yetkileri en etkili ve aktif bir şekilde uygulayan kişiydi. Kraliçe; mektup, adak metni, dua, kendisinin emriyle yazılmış olan dini ve Ugarit-Boğazköy kaynaklı hukuki metinler gibi birçok belge bırakmıştır. Puduhepa'nın eşi III. Hattuşili ile ortak ve aynı zamanda kendine ait mühür baskıları, yapılan kazılarda ortaya çıkarılmıştır. Bu mühürler Kraliçenin, krala denk ve kraliçelik makamının bağımsız bir konumda olduğunu göstermektedir.¹⁹ Kraliçelerin, siyasi alanda sahip oldukları mevkilerin en iyi göstergelerinden biri olan mühürlere, İmparatorluk döneminde Nikalmati, Henti, Aşmunikal, Danuhepa, Malnigal, Tawananna gibi kraliçelere ait olanları kazılarda ortaya çıkarılmıştır. Bu mühür sahibi olan kraliçelerden biri de Puduhepa'dır.²⁰ Puduhepa, Hitit sarayındaki prens ve prenseslerin eğitimi²¹ görevini de üzerine almıştı.²² O, ülkedeki birçok dini törende

¹⁷ Akurgal, 1999, s.118

¹⁸ Kılıç, Duymuş 2007, s.90

¹⁹ Reyhan, 2017, s.94-96,99

²⁰ Cengiz, 2014, s.29

²¹ "Bundan başka, o zamanlar saraya geldiğimde, sarayda bulduğum prensesler benim ellerimde doğurdular ve ben onları [büyüttüm]. Önceden doğmuş olarak bulduklarımı da [büyüttüm] ve onları ordu komutanları yaptım (Üna, 2005, s.10) (C).

²² Bryce, 2003, s.28 (A)

de baş rahibelik²³ görevini yerine getirirdi. Birtakım dağılık haldeki dini belgeleri toplamış, bunları tekrar yazdırmış ve bu metinleri belli bir düzene koymuştur. Dış politikada da etkin rol oynayan Puduhepa'nın, Mısır ile yapılan barış antlaşmasında kral ile birlikte mührü bulunmaktadır. Yine Mısır firavunu II. Ramses'in kraliçeye, kraldan ayrı olarak mektuplar göndermesi de O'nun siyasetteki etkin rolünü göstermektedir.²⁴

Kral ve kraliçeden sonra sarayda söz sahibi olan bir diğer kişi ise prens idi. Hitit yönetiminde birtakım görevler üstlenen prenslerden meşru olan kraliçenin en büyük oğlu veliaht²⁵olarak seçilirdi. Genel olarak tüm prenslerin her alanda iyi bir eğitimden geçmeleri gerekmektedir. Kralın ya da komutanların yanında seferlere çıkan prensler gerektiği zaman dini ayinlerde veya devlet şenliklerinde kralın yerini almaktadır. Bazı prensler ise erken yaşta başrahip olarak görev yapardı. Bunların yanı sıra prensler ele geçirilen bölgelerin başına idareci²⁶olarak gönderilirdi.²⁷ Prenslerin, fethedilen yerlere, devlete bağlı şehirlere idareci olarak gönderilmeleri onların yönetimde belli bir yere sahip olduklarını ve siyasi hayata doğrudan katıldıklarını gösterir. Kralların bu sistemi uygulamaları kendilerine bağlı olan güvenilir idari bir sistem oluşturmak istemeleridir. Ancak bu durum bazen devlet için tehlike arz etmiştir çünkü siyasi ve askeri bir güce sahip olan prensler isyan etmiş, kralı zor duruma düşürmüş hatta kralı tahtan indirip tahta geçmişlerdir. Bunlardan Zalpa şehrine idareci olarak gönderilen I.Hattuşili'nin oğlu Hakkarpili'yi ve yine Zalpa'ya gönderilen I.Murşili'ye karşı ayaklanan Happi'yi sayabiliriz.

²³Puduhepa, Kilikya Bölgesinin doğusunda yer alan ve Elbistan Karahöyük'e yerleştirilen Lawazantiya şehrinde, Babil-Hurri kökenli savaş ve aşk tanrıçası olan Şauşga'nın (İstar) rahibi olan Pentipşarri adlı bir adamın kızıydı ve o da babası gibi bu tanrıçanın hizmetinde çalışmaktaydı (Ünal, a.g.e. s.7-8) (C).

²⁴ Reyhan, 2017, s.97

²⁵Hitit Devleti'nin kuruluşundan Telepinu'nun zamanına kadar olan süreçte tahta çıkmanın belirli bir kurala bağlı olmadığı görülmektedir. Belgelerde Telepinu'dan önceki dönemde tahta çıkış sürecinde birtakım kavga ve hatta cinayetlerin baş gösterdiği, bununla devlet içerisinde birtakım sorunlara neden olduğu görülmektedir. Ancak Telepinu'nun tahta çıktıktan sonra çıkardığı fermanı bu kargaşa ortamına bir son vermiş ve veliahtlığı bir düzene koymuştur. Buna göre ilk sıradaki prens kral olarak tahta geçecekti eğer ilk sırada prens yoksa ikinci sıradaki oğul kral olacaktı ancak hiç oğul yoksa ilk sıradaki kız çocuğu evlendirilip onun eşi kral olarak Hitit Devleti'ni yönetecekti (Yiğit 2003, s.143) (B).

²⁶Prenslerin yeni fethedilen ya da önemli bazı kentlere idareci olarak gönderilmesi geleneğine Hitit Devleti'nin ilk zamanlarında yani henüz geniş topraklara sahip olmadığı, sınırlarının büyümediği dönemlerde yoğun bir şekilde rastlanmaktadır. Ancak zamanla bu gelenek devam etse de yönetimde birtakım değişiklikler olmuş ve idareci olarak merkezden kraliyet ailesine mensup kişileri göndermek yerine o bölgenin yerel yöneticisi iş başında bırakılmış ve yine fethedilen bu bölgeler vassal statüde Hitit Devleti'ne bağlanmıştır (Yiğit 2004, s.220) (C)

²⁷ Ünsal 2013, s. 59

I.Hattušili'nin vasiyetnamesinde anlatılan Tapasanda şehrine bey olarak atanan Huzziya'da isyan edenler arasındadır.²⁸

3.Saray Muhafızları ve Görevleri

Sarayda kral ailesinden başka kralın hizmetinde bulunan çok sayıda görevli vardı. Bu görevlilerden en önemlileri kralın yakın korumalığını yapan saray muhafızları (korumacılar) **(LÚ^{Meš}MEŞEDI)** idi. Bu muhafızların başı olan **GAL^{LÚ}MEŞEDI** yani **Baş Meşedi**²⁹ (baş saray muhafızı) genelde kral ailesinin yakın bir mensubu olmakla birlikte kralın gözde kardeşi veya veliaht olmayan oğlu olurdu. Örneğin; I. Šuppiluliuma kardeşi Zida'yı, Muwattali kardeşi Hattušili'yi, Hattušili ise oğlu Tuthaliya'yı Baş Meşedi³⁰ olarak atamıştır.³¹ Kralın kardeşlerinin, Baş Meşediliğe atanmaları durumunda kral ve veliahdın altındaki yüksek askeri görevlere atandığı görülmektedir ve bu göreve atanarlara zaman zaman bağımsız askeri komutanlıklar verilir.³² Bayram ritüellerinde kral ve kralıçeden sonra Baş Meşedinin görevi önemli bir yer tutmaktaydı. Görevleri arasında öncelikle kralın kişisel güvenliği ve emniyeti olmak üzere kral ve toplantıya katılanlar arasında bağlantı kurmak, kralın emirlerini diğer görevlilere iletme, bayramlarda protokol yönetiminin başında olmak gibi durumları sayabiliriz.³³

Mızraklarla donanmış, ilk ve en önemli görevleri kralı korumak olan Meşedilerin sayılarının az olduğu görülmektedir. Sarayın bitişğinde bulunan avluda koruma ekibi oluşturan muhafızların sayısının on ikiyi geçmediği düşünölmekle birlikte 12 saatlik vardiyalarla 24 saatlik nöbet sistemine göre çalıştıkları için sayılarının bundan biraz daha fazla olması gerekmektedir. Kralın dini amaçlı yaptığı seyahatlerde, gittiği bölgelerdeki saraylarda da ayrı Meşedi müfrezeleri mevcuttu. Ancak bu müfrezelerin, yol boyunca krala yakın korumalık yapmak için kralla beraber başkentten gelen muhafızlar olma ihtimali de vardır. Kralın yakın korumalığını yapan bu muhafızlar, onun en çok güvendiği kişilerden seçilirlerdi. Onlar,

²⁸ Yiğit, 1996, s.237 (A)

²⁹ Baş Meşedi ile GAL DUMU É.GAL'ın görevleri birbirine benzemektedir. Yapılan araştırmalar Akadça *mešittum* kelimesinin mızrak anlamına geldiğini göstermektedir. Meşedi sözcüğünün hiyeroglifi zıpkına benzemektedir. Bundan dolayı Meşedi'nin "**zıpkıncı, zıpkın adamı**" anlamında olabileceği düşünölmektedir. Zıpkıncılar, kralın korumalığını yapmakta, DUMU É.GAL yani saray oğlanları ile birlikte krala refakat etmektedirler. Aynı zamanda krala en yakın olan kişiler bunlardı. (Alp 2011,s.150).

³⁰ Hitit Devleti'nde GAL MEŞEDI unvanı taşıyanlar arasında Eski Hitit Döneminde Kizzu ve Lariya, Ammuna'nın kardeşlerinden Zuru ve I.Šuppiluliuma'nın çağdaşı olan NIR.GÁL-š(a)'yı sayabiliriz (Reyhan 2017, s.139)

³¹ Bryce, 2003, s.37(A)

³² Bryce, a.g.e. s.126(A)

³³ Alp, 2011, s.150

şenliklerde kralın etrafındaki iç güvenlik çemberini oluşturlardı. Savaş sırasında herhangi bir çarpışma anında kralın etrafında güvenlik duvarı oluşturup onu korumaya alırlardı. Şefleri olan **GAL MEŞEDİ** ise siyasal alanda ve yüksek rütbeli bir asker olarak savaş meydanında üstün yetkilere sahipti. Meşediler, aynı zamanda işlerini “**Altın Mızraklı**” diye adlandırılan bir başka koruma kuvvetiyle paylaşırlardı. Onlarda Meşediler gibi on iki kişiydi ve saray avlusunda görev yapmaktaydılar. Meşedi ve Altın Mızraklılardan birer kişi, sarayı dış bölgeden ayıran güneybatı ve güneydoğu köşelerinde bulunan, ana kapılarda nöbetçi olarak görev yaparlardı.³⁴ Meşediler, diğerlerinden farklı olarak ayırt edici bir üniforma giyerlerdi.³⁵ Aynı zamanda Meşediler, kralın bulunduğu kült törenlerinde kullanılacak olan mızrak, hançer, kılıç, asa gibi kutsal aletlerle de ilgilenirlerdi. Yani onları buldukları özel yerlerinden alır, kullanıldıktan sonrada tekrar eski yerlerine koyarlardı.³⁶

Kısacası maiyet muhafızları sefere çıkıp düşmanla savaşır, ülkenin bölgesel merkezlerinde bulunan kraliyet konutlarının emniyetini sağlar, kral nereye giderse gitsin onun etrafında bir güvenlik çemberi oluşturur, bazıları ise habercilik ile görevlendirilirdi. Kralın katılmış olduğu bazı dini törenlerde korumalığın yanı sıra birtakım dini ritüelleri de yerine getirirlerdi. Bu vesileler ile yapılan yarışlara da katılırlardı. Mesela Meşedilerin katıldığı ve kazananın kralın savaş arabasından inerken dizginleri tutma ödülünün olduğu koşu yarışları vardı. Muhafızlardan çok sık olmamakla birlikte cellât olarak görevlendirilenler de olurdu.³⁷

Meşedi'lere yönelik hazırlanan direktif metinlerinden³⁸ vereceğimiz bazı örnekler onların görev tanımlamasına ışık tutacaktır;

“Saray muhafızları hila-³⁹ evinde, 12 saray muhafızı da mızrakları ile iç taraftaki halentuwa-⁴⁰evinde yerlerini alırlar;

2 “Saray muhafızları, hila- evindeki saray muhafızının yerini tutarlar, iç taraftaki halentuwa- evinde 12 saray muhafızı durur ve de mızrakları tutarlar ama (eğer) 12 saray muhafızı(nın sayısı) yeterli değilse ya da (eğer) herhangi biri yola (göreve) gönderilmişse ya da

³⁴ Bryce, 2003, s.37,38 (A)

³⁵ Bryce, 2015, s.20(B)

³⁶ Reyhan, 2017, s.62

³⁷ Bryce, 2015, s.39(B)

³⁸Meşedi metinlerinin tercümesi için bkz; Süel 1976, Reyhan 2017, Karataş 2007, Sir Gavaz 2012.

³⁹ *hila-*: Avlu,ağıl ;(ay) hale (Ünal 2007, s.211) (D).

⁴⁰ *halentuwa-*: Saray, konak, kraliyet ikametgâhı (Ünal, a.g.e. s.147) (D)

herhangi biri evinde bırakılmışsa ve (bunun sonucunda) birçok mızrak vardır, (elde) kalan bu mızrakları, onları alıp götürürler ve onları kapı görevlilerine emanet ederler.”

-“Saray muhafızları ve altın mızraklı adamlar sarayın duvarının etrafında nöbet tutarlar;

“Ana kapının dış tarafındaki duvarda altın mızraklı adamlar dururlar. Bir saray muhafızı, bir tarafta, saray muhafızının duvarının kapısının yanında dururken, diğer tarafta, altın mızraklı adamların duvarının tarafında, bir altın mızraklı adam kapıya yakın durur ve gün (boyunca) nöbete bakarlar (nöbet tutarlar). Eğer içeride, (evin içindeki herhangi bir yerde)(bazı) kapı sürgü(leri) henüz kaldırılmamışsa veya (eğer) onlar bazı depoları açarlarsa ve anahtar kayıpsa (ondan sonra) eğer alt rütbeli bir saray görevlisi gelirse, altın mızrak(lı) adam onu, ona vermez, ama eğer yüksek rütbeli bir saray görevlisi gelirse, ya da (eğer) bir onların başı ya da bir ordu komutanı ya da bir saray muhafızı gelirse, anahtarı (GI) onlardan birine verirler, ama eğer [...]gelirse (ondan sonra) ya bir saray muhafızı ya da bir altın [mızraklı adam] (olacaktır?)[...] [...] Ama saray muhafızının sarayında sadece 10 altın mızraklı (adamin)başı komuta eder. Eğer her kim kötü (bir şekilde) durursa ya [da...] 10 altın mızraklı adamın başı komuta e[der...] [...] bir saray görev[lisi...] eğer (o bir) saray muhafızı ise (ondan sonra) onu biri diğerine söyler, eğer [...] döner ve o [...] duvarda, sonra [...] aynı şekilde söyler.”

-“Kralın saraydan çıkışı sırasında çeşitli hazırlıklar yapılır. Saray muhafızı, kral dışarı çıktığı zaman diğer görevlilerle birlikte kapı sürgüsünü kaldırır ve kapıyı açar;

12a”Kral dışarı çıktığı zaman, bir saray görevlisi halentuwa-evinden çıkar ve Hattice “tahaya” diye bağırır ve Hattice berberi (böyle) çağırırlar ve saray muhafızı, altın mızraklı adam ve kapı görevlisi, kapı binasına giderler ve ana kapıdan kapı sürgüsünü kaldırır ve kapıyı geriye (doğru) açarlar. Ve [...] altın mızraklı adam [...]. Ama berber bir galama-⁴¹tutar ve onunla kapıyı siler. Seyisler arabayı çevirirler. Ama saray muhafızları arkiu-⁴²evinin yanında, sağ tarafta dururlar. Bununla birlikte bazı kentlerde de sağda durmak imkânsız ise, o zaman onlar sol tarafta dururlar, onlar için geçer (kural) arkiu- evinine yakın (durmadır). Saray muhafızı, savaş arabasının yanındaki tahtı tutar. Sonra hiç kimse içeri girmez ve hiç kimse dışarı çıkmaz. Onlar, saray muhafızının hila- evinden dışarıya çıkacaklar.”

⁴¹ GIŞkalama-/kalamma-/galama-/: süpürge, tırmık (Ünal 2007, s.299) (D).

⁴² arkiu-: Tapınağın bir bölümü; giriş, hol (Ünal, a.g.e. s.54) (D).

-“Kral ve kraliçe çifti bir bayram töreni için halentuwa- dan çıkıp tapınağa giderken meşedi’ler onlara eşlik etmektedir;

“ve sonra Kral (ve) Kraliçe halentu- evinden gelir. 2 saray oğlanı (ve) 1 MEŞEDI kralın önünde koşarlar. Fakat Beyler, saray oğlanları ve saray muhafızları kralın arkasında yürürler. Soytarılar ise kralın çevresinde/etrafında arkammi-⁴³ müzik aletine, huhupal⁴⁴ müzik aletine (ve) galgalturi⁴⁵ müzik aletine vururlar/çalarlar. ZITTI adamları kralın yanında bulunurlar ve dans ederler (ve) utu’ Çalarlar öteki soytarılar rengarenk (tören) elbise(lerini) giymişler(dir). ve onlar kralın yanında bulunurlar. ve ellerini yukarıda tutarlar ve onlar yerlerinde dönerler haykırırlar/ünlerler.”

“ve sonra şarkıcılar, soytarılar palwatalla- adamları, saray oğlanları MEŞEDI’ler (tapınaktan) dışarı çıkarlar.”

“Kral Tanrı Mezull[a]’ya [libasyon yapar] Soyтары (dua) okur/ (şarkı) söyler. Pa[lwatalla⁴⁶ haykırır/ünler] kita-⁴⁷ adamı çığırır. Kra[liçe] Kral {halentu-} evinden gelir. 2 sa[ray] oğlanı [1 saray muhafızı] kralın önünden koşarlar.”

“Tanrıların kapısı tekrar açılmıştır. Beyler, saray oğlanları, MEŞEDI’ler onun karşısına geçerler. Ve reverans yaparlar...”

“UBĀRU’lar (ya da) hangi adam olursa olsun kim kralın önünde oturuyorsa, onlar ayağa kalkarlar ve arkaya geçerler. Onlar ayakta, dururlar. MEŞEDI ocağı arkaya koyar ve o gider, prens ve prensesin önüne geçer.”

-“AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayramı esnasında Kral, Tahrupa kentinden Hattuša’ya giderken Meşedi’ler koşu yarışları düzenlemektedir;

“AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayramında Tahrupa’dan Tippuwa’ya gelir. Saray muhafızları (yarış için) koşarlar. ve sonra Hattuša’ya gelir.”

“Yine bir tapınak sahnesinde meşedi’lerin, kraliçenin yanında yer aldıklarını görmekteyiz;

“Kraliçe içeri girer. ve o sunaktaki tanrılara reverans yapar. Yukarıya, pencerenin yanına geçer Sonra saray oğlanları (ve) saray muhafızları içeri gelirler ve kraliçenin karşısında sağda yerlerini alırlar...”

⁴³ argami-, (GİS)arkami-/ arkammi: Bir müzik aleti; harp, lir, davul (Ünal 2007, s.53) (D).

⁴⁴ GİS huhupal-/huhupal-/huwarpalli: Simbalom veya lut, lavte (Ünal, a.g.e. s.220) (D).

⁴⁵ galgalturi-: zil, simbal, çalpara (Ünal, a.g.e. s.302) (D).

⁴⁶ (LÚ/SAL)palwatalla-: Alkış tutan, el çırpın kimse, ilahi okuyan rahip veya rahibe (Ünal, a.g.e. s.506) (D).

⁴⁷ LÚkita-: resitasyon rahibi, ezbere okuyan kişi, hafız (Ünal, a.g.e. s.351) (D).

“Bir bayram esnasında baş mešedi'nin soytarıya şarap bildirdiği ve ona şarap verdiğini görmekteyiz;

“Baş MEŠEDI bildiri[r]. soytarıya [harši-kabı ⁴⁸(ile) şarap ver[ir] ve o (onu) alır ve ört[ü(yü)] diz çökücü gelir].

“[Kral (ve) k]raliçe oturur (vaziyette) Tanrı Kipikašdu (ve) Fırtına tanrısı (için) 2 (kez) içerler. Büyük INANNA ⁴⁹enstrümanı çalınır. arkammi (ve) galgalturi enstrümanına vururlar Soytarı, palwatalla-(ve) kita- adamı 1 mayalı somunu saray muhafızları (ise) mızraklar(ı) [a]hrlar.”

“ve sonra şarkıcılar, soytarılar palwatalla- adamları, saray oğlanları(ve) saray muhafızları dışarı giderler. Kral ise É.ŠÀ^{ya}⁵⁰ gide[r].”

-“Bir saray muhafızı, tuvalet ihtiyacı olduğunda, bu ihtiyacını gidermek için hemen gidemez;

“ Ve bir saray muhafızı canı istediği gibi kapıdan [dışarıya çıkamaz], eğer idrarı onu sıkıştırırsa o bütün saray muhafızlarının arkasından yürüyecek ve onun önünde yürüyen saray muhafızına şöyle söyleyecek: ‘çukura (tuvalet) gideceğim’. Ve o (adam) diğer saray muhafızına söyleyecek, o da üçüncü derecede bir görevliye söyleyecek, üçüncü derecede görevli de ikinci derecede bir görevliye söyleyecek.”

-“Tuvalete gitmek için oldukça uzun bir izin protokolü gerekmektedir;

“İkinci derecede bir görevli 10 saray muhafızının başına söyler. Eğer baş saray muhafızı da bulunuyorsa (yani) o saray muhafızının hila-evinde ise o zaman 10 saray muhafızının başı onu baş saray muhafızına (şöyle diyerek) iletacaktır: ‘o çukura (tuvalet) gidecek’ ve baş saray muhafızı şöyle der: ‘gitsin’.”

Bu direktif metinlerinden, kralın saray içinde ve dışında çok dikkatli korunduğu, kralı korumakla görevli kişilerin sıkı disiplin kurallarına göre hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca bu görevlilerin hiyerarşik bir düzen içerisinde hareket ettikleri de görülmektedir.

Sonuç

Hititler, M.Ö. II. bin'de Anadolu'da ilk merkezi devleti kurmuşlardır. Hattuša merkezli kurulan bu devlet daha sonra birçok

⁴⁸ DUGharši-: Erzak küpü, pitos (Ünal 2007, s.186) (D).

⁴⁹ GİS'DINGIR.INANNA.GAL (=huzinar): Anadolu'ya özgü olan ve iki kişi tarafından çalınan çok büyük bir harp, lir (Ünal 2004, s.110) (B).

⁵⁰ É.ŠA: İç oda, yatak odası (Ünal, a.g.e. s.101) (D).

bölgede hâkimiyet kurmuştur. Hitit Devleti'nde, tanrının kendisine başlattığı ülkeyi yöneten kral askeri, siyasi ve dini yetkileri elinde tutmaktadır. Kral, tanrının yeryüzündeki temsilcisidir. Bu nedenle tanrılar için gerekli olan her türlü hizmeti yerine getirmek zorundadır. Bununla birlikte kral tüm maddi ve manevi tehditlerden korunmalıdır. Çünkü kralın korunması demek devletin, ülkenin korunması demektir. Krala karşı oluşan herhangi bir tehdit devletin sarsılmasına neden olabilmektedir. Kralın gücünü koruyabilmesi onun maddi ve manevi varlığının korunmasıyla özdeşti. Bu amaçla eski Hitit döneminden, İmparatorluğun sonuna kadar kralı gerek dışarıdan gelebilecek çeşitli kirliliklere gerekse fiziki olarak herhangi bir tehlide karşı korumak adına çeşitli tedbirler alınmıştır. Bu bağlamda saray görevlilerinden Meşedi'ler yani saray muhafızları son derece önemli bir yer tutmaktadır. Kralın yakın korumalığını yapan muhafızlar onu dış tehditlere karşı korurlardı. Kralın en çok güvendiği kişilerden seçilen Meşedi'lerin, kralın verdiği direktifleri diğer görevlilere iletmek, bayram törenlerinde protokol yönetiminin başında olmak, yapılan toplantılarda kral ve katılımcılar arasında bağlantı kurmak gibi bazı görevleri daha vardı. Yaptıkları işleri Altın Mızraklı denen diğer bir koruma kuvveti ile paylaşan ve saray avlusunda görev yapan Meşedi'ler, 12 kişilerdi ve 12 saatlik vardiyalar ile 24 saat nöbet tutmaktaydılar. Aynı zamanda diğerlerinden farklı olarak ayırt edici bir üniforma giyerlerdi. Asıl ve en önemli görevleri kralı olabilecek her türlü fiziki tehlide karşı korumak olan muhafızların başı GAL. MEŞEDİ'nin ise savaş meydanında askeri ve siyasi alanda üstün yetkileri vardı. Muhafızlara yönelik yazılan direktif metinleri incelendiğinde en ince ayrıntısına kadar tüm önlemlerin alınmış olması da kralın korunması hususundaki dikkati gösterir.

Kaynakça

- Akurgal, E. (1999). *Anadolu Kültür Tarihi* (Sekizinci Baskı). TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları 67, Ankara.
- Alp, S. (2011). *Hitit Çağında Anadolu Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar* (Yedinci Baskı). TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları 140, Ankara.
- Bryce, T. (2003) *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*. Dost Kitapevi Yayınları, Ankara (A).
- Bryce, T. (2015). *Hitit Savaşçıları MÖ 1650-1200*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul (B).
- Cengiz, T. (2014). Hitit Kralı ve Kraliçesi Arasındaki Dikotomik Eşitlik Üzerine Bazı Tespitler. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 33(56), 19-34, Ankara.

- Dinçol, A. M. (1990). Hitit Yasalarının Ana Çizgileri ve Eski Önasya Hukuku İle Etkileşimi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Anadolu Araştırmaları Dergisi*, 12, 83-10.
- Friedrich, J. (1928/29). Reinheitsvorschriften für den hethitischen König. *Altorientalische Studien*, MAOG 4,46-58.
- Güterbock, H.G. (1974). "The Hittite Palace", Le palais et la royauté (XIXe Rencontre Assyriologique Internationale, 1971), P. Garelli, ed.(Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 1974),pp. 305-314,,Perspectives On Hittite Civilization: Selected Writings Of Hans Gustav Güterbock, Editor: Harry A. Hoffner, Jr. Assistant Editor: Irving L. Diamond, The Oriental Institute Of University Of Chicago, Assyriological Studies, No:26, Chicago, Illinois.
- Karataş, M. (2007). Hitit Bayram Törenlerinde Yer Alan Bazı Görevliler. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Eskiçağ) Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Kılıç, Y. ve Duymuş, H. H. (2007). Hititlerde Kadın ve Siyaset. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 26(42), 85-99.
- Reyhan, E. ve Cengiz, T. B. (2015). *Eski Çağ Tarihi ve Uygarlığı El Kitabı*. Grafiker Yayınları, Ankara.
- Reyhan, E. (2017). *Hitit Devleti'nde Siyaset ve Yönetim Direktif, Yemin ve Sadakat*. Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara.
- Seeher, J. (2013). "Hitit Mimarlığı", *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu* (Hazırlayanlar/Editors: Meltem Doğan Alparslan- Metin Alparslan). Yapı Kredi Yayınları, s.314-335, İstanbul.
- Sir Gavaz, Ö. (2012). Hitit Merasim Gezilerinde Üç Önemli Merkez: Hattuša-Tahurpa-Arinna. 2.Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu, T.C Çorum Valiliği İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü, Yayın No: 6, 123-130, Çorum.
- Süel, A. (1976). Boğazköy Metinlerinde Geçen LÚUBĀRU. *Anadolu (Anatolia)*, 20, 121-130.
- Ünal, A. (1980). Hitit Tıbbının Ana Hatları. *Türk Tarih Kurumu Belleten*, XLIV(175), 475-495.
- Ünal, A. (2004). Çivi Yazılı Hititçe Kaynaklara Göre Hititler'de ve Çağdaş Eski Anadolu Toplumlarında Müzik, Dans, Eğlence ve Akrobatik Oyunlar. I.Uluslararası Tarihte Anadolu Müziği ve Çalgıları Sempozyumu, T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yayın No:3003, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No:102, DÖSİMM Basımevi, 98-117, Eylül Ankara.
- Ünal, A. (2005). Eski Anadolu'da Feminizmin Öncülerinden Bir Kraliçe Portresi: Kizzuwatnalı Puduhepa. *İdol Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği Dergisi*, 7(2), 5-15.
- Ünal, A. (2007). *Hititçe Çok Dilli El Sözlüğü Hititçe, İngilizce, Almanca ve Türkçe Sözlük*, Vol.I A-M, Vol.II N-Z, Hamburg.
- Ünsal, V. (2013). *Eski Anadolu'da Teokratik Devlet Düzeni Hitit ve Urartu*. Berikan Yayınevi, Ankara.

- Yiğit, T. (1996). Hitit Kral Ailesi Üyelerinin Siyasal Etkinliği Üzerine. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 18(29), 233-245.
- Yiğit, T. (2003). Hitit Krallığı'nda Veliadın Belirlenmesi Üzerine. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22(34), 141-147.
- Yiğit, T. (2004). Hitit Krallığı'nda Yönetim Sistemi Üzerine Bir Not. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22(35), 219-226.